The Journal

of

Theological Studies

VOLUME IX

OXFORD

AT THE CLARENDON PRESS

1908

annunanan n m pp	PAGE
CUNNINGHAM, Ven. W., D.D. THE CONFIRMATION AND DEFENCE OF THE FAITH	1
CONNOLLY, Rev. R. H., O.S.B.	
ON APHRAATES Hom. 1 § 19	572
CONYBEARE, F. C.	
Antilegomena (E. Preuschen)	115
An Old Armenian Version of Josephus	577
COOK, S. A.	
CHRONICLE OF OLD TESTAMENT	116
CHRONICLE OF OLD TESTAMENT RELIGION	628
THE TRADITIONS OF GENESIS (G. St Clair and A. R. Gordon)	455
CRUM, W. E.	
HISTORY OF COPTIC LITERATURE (J. Leipoldt)	311
Manuel d'Archéologie chrétienne (H. Leclercq)	622
DE RICCI, S.	
THE SAHIDIC NEW TESTAMENT (P. J. Balestri)	310
EDITORS	-
Prof. Gwatkin's Gifford Lectures	627
GAUSSEN, Rev. H.	•
THE LUCAN AND THE JOHANNINE WRITINGS	562
GLOVER, T. R.	50-
The Stoic Creed (W. L. Davidson)	618
· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·	010
GOUGAUD, Rev. L., O.S.B.	
SOME LITURGICAL AND ASCETIC TRADITIONS OF THE CELTIC	
CHURCH	556
GWATKIN, Rev. H. M.	
The Growth of Christianity (P. Gardner)	112
HART, J. H. A.	
CEPHAS AND CHRIST	14
HITCHCOCK, Rev. F. R. M.	
THE Apostolic Preaching OF IRENAEUS	284
HOWORTH, SIR H. H.	
THE ORIGIN AND AUTHORITY OF THE BIBLICAL CANON	
ACCORDING TO THE CONTINENTAL REFORMERS: II.	
Luther, Zwingli, Lefèvre, and Calvin	188
JACKSON, Rev. H. L.	
Der vorchristliche Jesus (W. B. Smith)	127
	,
JAMES, M. R., Litt.D.	0
THE GOSPEL OF BARNABAS (L. and L. Ragg)	458
JENKINS, Rev. C.	
ORIGEN ON I CORINTHIANS 231, 353	3, 500
JOHNS, Rev. C. H. W.	
CHRONICLE OF ASSYRIOLOGY	471
IONES, A. S. DUNCAN	••
Farly Christian Ethics (H. H. Scullard)	616

AN OLD ARMENIAN VERSION OF JOSEPHUS.

In the year 1787 was printed in Constantinople an Armenian volume of 496 pages thus inscribed on the title-page:

'The book of history (*lit.* histories) of Josephus, the Hebrew, about the war of the Jews with the Romans and the destruction of Jerusalem. Translated from the Latin tongue into Armenian by one Stevanus Ilowatzi [i.e. of Lemburg], a servant of God's word.'

A further title-page follows, on which Stephanus is described as 'a pious coenobite of the holy See, a learned doctor, the noble-minded and sincere translator, in the year of the Armenians 1109' (= A.D. 1660).

And this paragraph is added:

'This actual volume was printed and published from an accurate manuscript of the above translator at the luminous throne of Edschmiatsin, by the sublime command of the lord Lukas, holy Catholicos of all the Armenians in the seventh year of his Patriarchate.

'And in the Pontificate of holy Jerusalem and Constantinople, of the lord Yovakim and the lord Zachariah, divinely-wise Vardapets and Archbishops.

'At the press of St Gregory our Illuminator,

'in the year of the Lord 1787, and in our reckoning 1236.'

This Stephen was born in Poland, but migrated back to Armenia, and many of his productions still adorn the shelves of the Patriarchal library of Edschmiatsin. They include a great Armeno-Latin lexicon, a translation of Aristotle's Metaphysics often copied, a translation of Dionysius Areopagita, of Lives of the Fathers called *The Mirror of Life*, of the *Liber Causarum* of Proclus.

At the end of our volume of Josephus are several colophons. The first of them is one added to Stephanus's own copy of his version by his knightly friend Yohan (John) of the village of Kartschavan, rebuilder of St John Baptist's Convent of Aprakuniq in the canton of Erndschak. This Yohan relates that having often heard of Josephus, he persuaded Stephanus to translate his works, and that he himself retained as a keepsake the translator's autograph copy.

In a second colophon the editors of the book declare that the older version of Josephus attested by Yohan had perished in the invasion of Tamerlane and was nowhere to be found. Wherefore Stephanus had

VOL. IX.

¹ This is a revision of an older eighth-century version made by Stephen of Siunik.

³ Translated from Polish.

retranslated it in the time of Philip Catholicus. 'When we began' continues this colophon 'to print it, although there reached our hands copies by other scribes, some accurate and some defective, we only compared (sic) the single exemplar of the work and from that exemplar took the text here printed, from the manuscript, to wit, which Stephanus Ilowatzi the wardapet wrote with his own hand, and which lay in the library of the holy See of Edschmiatsin. . . . Minas the archbishop read the exemplar of the book, simplified confused passages in the text, and in the long paragraphs separated each sentence by a capital letter.' In another passage the editors write thus: 'This author (Josephus) was translated in ancient times by our early wardapets into our language and script for its utility and to supplement our knowledge of divine writ, and we possessed it of old as our wardapet Yohan of Kartschavan says in his colophon, and as we see some holy words adduced in testimony by our holy wardapets of old, as for example by Saint Gregory [1340-1411] of Dathev and others. But in the course of the trials and troubles brought on our land by Lank Thamur, the devastator of the world, and other ancients this book was lost with other valuable and useful monuments of our literature. And nowadays it is nowhere to be found.'

It has been assumed by all who have worked at Armenian literature that these colophons are reliable, that the old translation of Josephus was really lost, and that the published text of 1787 is merely a seventeenth-century version of Rufinus's Latin. Some years ago, however, I had occasion to compare it with the Greek text, especially for the account of the Essenes, and was so struck by the classical idiom and purity of the language, that I asked my friend Dr Baronean to seek out citations of Josephus in old Armenian writers for comparison with the printed text, which—as he had never seen it—I lent him. He wrote to me a little before his death that it was cited by Moses of Khoren, but he did not specify in what passages. Following his clue I have detected several passages in which this romancer, who wrote as some hold about 700, but as I myself believe before 500, weaves whole sentences of this version into his text. Two examples will suffice:

Moses, bk. II ch. 19.

Նարև ետես Հիւրկանոս Հրէից , . . ենե զգօրս Հրոմայեցւոց դաներ բարգափրան . . . առաբե ()պնժամ անտիդոնոս խնդրեաց

Josephus, B.J. I ch. 2 § 3 foll. (Նրդ Հիւրկանու և փասայե₋ լոսի կռուին. . . . դամենեսեան ւիախստական արարեալ, զոմանս ի փախուստ դարձղյց զոմանս ի ի ծով, զոմանս ի քաղաքս, իսա_ բաղաքն զոմանս ի տաճարն և ղաղու [գետմե ընդ երկիրն ան գայլս ի ձորն վեր չին փակետց ։ գափրան երթիցէ վասն աւերագափրան երթիցէ վասն աւերահոս օգնել անտիգոնեայ . . . և տակառապետին դաւով իրատ իսաղաղութեան, բայց ի գաղահարանաւապետին դաւով իրատ հարարան երթիցէ վասն աւերածոյ աշխարՀին . . .

աս բժողանրնիս փախնքեր.

ի ջաջուր երևադրը օեր Հայսերեց հասաերը բևրսւնրան ի տատաս իսանրան աներան աև հասասան արես ճար անանականը ձրևս
որութան ատիասահետին ինետն աև
որութան ատիասահետին չանսեր արանութան արևանին արևանին արև արևանարան արևանան արևանան արևան արևան արևանան արանանան արևանան արևանանան արևանան արևանանան արևանանան արևանանան արևանանան արևանանան արևանանան արևանանան արևանանան արևանանան արևանան արևանանան արևանանան արևանանան արևանանանան արևանանան արևանանան արևանանան արևանանան արևանանան արևանանան արևանանանան արևանանան արևանանան արևանանան արևանանանան արևանանան արևանանանան արևանանան արևանանան արևանանան արևանանան արևանան արևանանան արևանան արևանան արևանան արևանան արևանանան արևանան արևանանան արևանան արևանանան արևանանան արևանան արևանանանան արևանանանան արևանանան արևանանանան արևանանան արևանան արևանանան արևանան արևանան արևանանա

երուր իղացար. Նուրա գրացեալ ի տեղի ինչ Հուրա գրացեալ ի տեղի ինչ

րուլ մփառանելու ը մջիւնիա ուր մփանութեր ու ը իրեր հատարան ասուրան ի հուսը աս հատարան ասուրան ի հուսը աս հուն մփառանելու և մջիւնիա հու ուրանան ասուրան իրուսը աս հուն մփառանելու և մջիւնիա հու ուրանան ասուրան աս հուս ուրանան ասուրանան աս հուս ուրանան աս հուս ուրան աս հուս ուր ուրան աս հուս ուր ուրան աս հուս ու

գրախոսարտի գրած.

հաղար ատգեսաբեսվ (գշրապբաձր

հաղջե իշեսպեր անսարես ծարգեր անսանո ծարգի անսարեր երավար անսանո

թեարբեր արսայես երակար անսանո

թեարբեր արսայես երարբեր գրա գի

թեարբեր արսայես երարբեր գրա արսաճո

թեարբեր արսայես երարբեր գրավար

թեարբեր արսայես երարբեր գրավար

թեարբեր արսայես երարբեր գրավար

թեարբեր արսայես երարացր

թեարբեր արսարայի արարացր

թեարբեր երարացի

թեարբեր երարացի

թեարբեր երարացի

թեարբեր երարացի

թեարբեր երարեսայի

հարդարայի արարացի

հարդարացի

հարդարաց

I add one shorter example out of many equally available.

Moses, bk. II ch. 25.

()ևսվե լեբալ մշևատանակո արակսետնուսն եռար վատրաբ գղյու կարգեսցեն առ ոչ ինչ գրաս ասրբ ետմաեկը։ (*չա*յց

Josephus, bk. I ch. 21 § 11 (425). ()չ ապաբէն ասորւոց անտիդբ քաղաքին գանանց և գանկոխ ուիստաւսնե հատարանը միւնա հատարրան ունրատումը հատարան ունրատուսնե հատարանը միւնա հատարաւ բևիանրուն բաղե բևիանրուն բաղարան չնատարան ունրատի իջառան <u> Դատակօբ. և փողոցիւթ զար</u> մասետն աս ի վարբ նումիո անձրեւաց, զի մի ինչ վետա առնիցեն քաղաքին. բայց . . .

The so-called history of Armenia by Moses is a romance largely woven together of extracts from all sorts of writers, to whom a Byzantine Armenian of about 500 easily had access in his own tongue or in Greek. It claims for Armenians every exploit awarded in the sources to Syrians, Parthians, or Georgians. In the chapters from which I pick out the above scraps of Josephus he turns the Parthians into good Armenians. It is clear that he had an Armenian version of the De Bello Iudaico almost identical with that published in 1787. Even if he wrote as late as 700, the version of Josephus must still be a thousand years older than Stephanus of Lemburg about the year 1660 asserts.

Let us next turn to an old Armenian source, containing long extracts from the text of Josephus. This is the old Armenian version of Eusebius's History, made from the Syriac by Mesrop before A.D. 450 a date admitted by Prof. Merx, Dr Nestle, Mr Norman McLean, Dr E. Preuschen, and others. These extracts we find to be identical with the corresponding sections of the printed text of 1660, but we must not jump to the conclusion, however natural, that the translator of Eusebius took the text of these extracts from an existing version of Josephus. For as a matter of fact the debt lies the other way, and these extracts are taken from the Armenian Eusebius. It follows that of the two authors, Eusebius and Josephus, the latter was the last to be translated into Armenian, and that his translator, being already familiar with the Armenian Eusebius, saved himself trouble, when he came upon these excerpts, by just copying them out from it. A single example suffices. I give first the version of Rufinus, then Dr Nestle's accurate version of the old Syriac, and lastly, in parallel columns, a Latin version of the Armenian printed text and the Greek.

B. J. V 10 § 2:-

Ditioribus quidem manere etiam sicut profugere, par causa erat pereundi: nam quasi transfugere voluisset, propter patrimonium quisque occidebatur. Cum fame autem crescebat desperatio seditiosorum, et in dies singulos utrumque malum amplius accendebatur. Et palam quidem nulla erant frumenta, irrumpentes autem scrutabantur domos. Et siquidem invenissent aliquid, eos qui negaverant verberabant; si vero nihil invenissent, quasi diligentius celavissent, tormentis itidem afficiebant. Habendi autem argumento erant corpora miserorum, cum ea quae solidis viribus starent, abundare putarentur, tabidi autem transfigebantur: nec rationis esse videbatur, statim fame morituros occidere.

Die Kirchengeschichte des Eusebius aus dem Syrischen übersetzt von Eberhard Nestle (Leipzig, 1901) bk. iii ch. 6 = Josephus De Bello Iud. V 10 § 2:—

Denjenigen, welchen ein Besitz war, war zu bleiben oder umzukommen gleich für sie. Unter dem Vorwand nämlich, den sie einem (A gegen einen) andichteten, als ob er an die Römer ausliefern wollte, kam er um wegen seines Besitztums. Und mit dem Hunger wurde auch die Frechheit der Aufwiegler stark, und jeden Tag entflammten sich diese zwei Übel. Weizen aber wurde offen auch an keinem Orte mehr gesehen. Sie sprangen nämlich und traten ein und durchsuchten die Häuser. Und wenn sie etwas fanden bei einigen und leugnend, schlugen sie sie, und wenn sie nichts fanden, so folterten sie sie als Leute, die aus Not verborgen hätten. Der Beweis aber (A nämlich), ob einem etwas war oder nicht, war das Aussehen der Leiber der Kranken. Und diejenigen von ihnen, deren Leiber feststanden, galten als solche, deren Nahrung reichlich sei; zu töten aber diejenigen, die vor ihrem Hunger nahe waren zu sterben, das war ohne Gedanke.

Armenian Edition of 1787.

Quicunque habebant possessiones, manere atque perdi par erat illis. namper praetextum quem concinnabant in accusationem quam intentabant hominibus, quasi ad Romanos manum uelit dare, perdebatur ille propter possessiones eorum. Ac secundum famem (+etiam) audacia conturbatorum inualescebat, et in dies singulos duo mala ista (magis magisque) accendebantur. Frumentum autem palam omnino nullibi apparebat, quia celeriter ibant intrabantque

Greek Text of Niese.

Τοῖς γε μὴν εὐπόροις καὶ τὸ μένειν πρὸς ἀπώλειαν ἴσον ἦν· προφάσει γὰρ αὐτομολίας ἀνηρεῖτό τις διὰ τὴν οὐσίαν. τῷ λιμῷ δ' ἡ ἀπόνοια τῶν στασιαστῶν συνήκμαζε, καὶ καθ' ἡμέραν ἀμφότερα προσεξεκαίετο τὰ δεινά· φανερὸς μὲν γὰρ οὐδαμοῦ σῖτος ἦν, ἐπεισπηδῶντες δὲ διηρεύνων τὰς οἰκίας, ἔπειθ' εὐρόντες μὲν ὡς ἀρνησαμένους ἤκίζοντο, μὴ εὐρόντες δ' ὡς ἐπιμελέστερον κρύψαντας ἐβασάνιζον. τεκμήριον δὲ τοῦ τ' ἔχειν καὶ μὴ τὰ σώματα τῶν ἀθλίων, ὧν οἱ μὲν ἔτι συνεστῶτες εὐπορεῖν τροφῆς

domos et cellaria (+ et peruestigabant) et scrutabantur. Et siquidem apud aliquem aliquid inuenirent, (+et) qui negabant, uerberabant plagis crudelitatis. Si uero nihil inuenirent(+apudhominem),quasi propter famem (diligentia) celauissent, immanibus (itidem) tormentis cruciabant illos. At argumentum (+ demonstratiuum) habendi aliquid uel non habendi corpora miserorum crant. Cum qui (+ cunque) ex illis erant corporibus (+ suis) (fortes), opinione uiderentur quod cibus abundans esset illis. (Marcescentes autem corpore trucidati sunt.) et occidere eos qui fame propinqui erant morti (non erat discretio).

έδόκουν, οι τηκόμενοι δε ήδη παρωδεύοντο, καὶ κτείνειν ἄλογον εδόκει τοὺς ὑπ' ἐνδείας τεθνηξομένους αὐτίκα.

In rendering into Latin the Armenian text printed in 1787 I have enclosed in angular brackets, thus (...), matter omitted in the Armenian version of Eusebius, and have added in round brackets, thus (+...)matter added in that version. Also words italicized are differently rendered in that version, e.g. for quasi it involves qui; and for habendi to corpora . . . erant it involves si esset cuiusuis aliquid siue non esset, species corporis . . . erat—in closer agreement with its Syriac original. In these two changes we trace the influence of the old translator of Josephus adapting to the Greek a version made from Syriac, for the Greek runs τοῦ τ' ἔχειν καὶ μή. The change cannot be ascribed to Stephanus of Lemburg, for the Latin of Rufinus, which he used, is less close to the Greek: habendi autem argumento erant corpora. To him, however, must be reckoned the addition of the words magis magisque, for Rufinus rendered amplius accendebantur. On the other hand, the change quasi . . . diligentia exactly renders ώς ἐπιμελέστερον, and so may be assigned to the early translator who had the Greek before him rather than to Stephanus, although here the latter found quasi diligentius in Rufinus's To the latter, however, must certainly be ascribed the introduction of itidem which has no equivalent in the Greek text. must belong to the original Armenian version of the Syriac Eusebius, but is wanting in the MSS. The words Marcescentes autem corpore trucidati sunt are lost in the Syriac Eusebius, and so absent from the Armenian version of it. They have been added from the Greek text by the fifth-century translator of Josephus, as also have been the words non erat discretio, though these words are an inadequate rendering of ἄλογον ἐδόκει, which Rufinus turns nec rationis esse videbatur.

Thus for these sections of Josephus which appear in Eusebius we can detect in the printed edition of 1787 three layers of translation, viz. these:—

- 1. An accurate version of the Syriac, proper to the translator of Eusebius.
- 2. Modifications of this and additions adjusting it to the Greek, due to the early translator from the Greek of Josephus.
- 3. Further modifications and additions made in 1660 by Stephanus of Lemburg from the Latin of Rufinus.

In the sections contained in Eusebius we have a fair criterion of how far Stephanus in 1660 remodelled the older Armenian text from the Latin. His industry was fitful and, fortunately, seldom excessive. Still it is enough to prejudice the printed text as a witness to the Greek original. For wherever we open the book we find perhaps six lines palpably translated in the fifth or sixth century from the Greek, but in the seventh a turn of the sentence or a phrase as clearly taken from Rufinus. Very often the words are those of the old version, but the sentence has been remoulded after the Latin.

The editors of 1787 assert that they had other MSS of the Armenian version, but rejected them in favour of the autograph copy of Stephanus. Those other copies probably contained the unaltered older text, and it is much to be desired that Armenians should make a search in their libraries and try to find the uncontaminated text of one of the noblest monuments of their fifth-century literature. A copy of the older text is known to have been lost in a shipwreck off the Cape in 1832, together with hundreds of other Armenian codices which were on their way from Madras to San Lazaro. Among these was a complete ancient version of Irenaeus.

FRED. C. CONYBEARE,